

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ

Most, március 29-én lenne hetven éves. Ötvenegyesztendő volt, amikor meghalt. Azóta kevés szó esett róla. Reggelként, ha a 7-es autóbusszon megkérdezik a városba, pillantásom önkéntelenül ráesik a leszálló-ajtó mellé függesztett papírtáblára, amelyen az ő neve jelzi piros betűkkel a végállomást: *Kosztolányi Dezső tér*. Ilyenkor mindig eszembe jut, miért ez a nagy hallgatás körülötte? Nyilván sok oka van, mint általában mindennek. Mégis, azt hiszem, a legfőbb ok emberi és költői lényének ellentmondásokkal teli, bonyolult voltában rejlik. Nem könnyű feladat egészen tisztába jönni vele. S még nehezebb a maga igaz és igazi valójában formálni róla megbízható, hiteles képet a jelen számára. Pedig Kosztolányi van olyan jelentős képviselője az új magyar irodalmának, hogy újraértékelése elől nem lehet kitérni.

Amire én itt most ceruzámat megragaztam: nem több szerény jelzésnél, az elintézetlen „Kosztolányi-probléma” szubjektív érzésből fakadó érintésénél. Magam is szeretnék újra szembenézni vele, ifjúkorom hajdani meghitt barátjával. Míg könyveit újra átlapozom, szeretném tisztázni a magam számára: mi az, ami tegnapi, mára úgy maradt fenn költői érzés- és gondolatvilágából, mint eleven érték, nemcsak a forma révén, hanem mint továbbélő eszme, mint nemes és tiszta humanista-vallomás.

Micsoda gazdag hagyaték ez. Nyelv és gondolat, forma és tartalom milyen sok fazettára csiszolt drágaköve szikráznak benne, a topázsinben tündöklő *Őszi koncerttől* az opálosfényű *Szegény kisgyermek panasza*-ig, az *Édes Anna* hatalmas, vértüzes rubinjától a *Pacsirta* igazgörgyszeméig, a remekbe ötvözött novelláktól és esszéktől a káprázató műfordításokig.

Kosztolányi kortársai elsősorban úgy tartották számon, mint egocentrikus világnézetű, elefantcsontoronyba zárkózott *homo aestheticus*, az élet értelmetlenségét hirdető pesszimistát, az elmúlás, a halál költőjét. Tizenkilenc év előtt én is azt írtam róla, hogy vizsgálatlan pesszimista volt, komor kiábrándult lírikus, az élet illuziójának szemlencsés. Képzletvilágának víziós körein belül lényegéig lehántva, meztelenül mutatkozott meg a valóság vetülete, minden szépítő dísz, kendőző hazugság nélkül. Kiábrándítón és szomorúan, a maga megrendítő céltalanságában. Kosztolányi egyenesen és bátran nézett szembe a leglehangelőbb igazsággal is. „Kihűlt lámpával és tört cseréppel” lépett ki a *Négy fal közül*, hol a „vasderekű labor” dicséretére kavart „zord zivatart lantja öblén”. A pirosposztás életmegnyilvánulások mögött szüntelenül ott látta a pusztulás sápadt árnyékát, a szépen a rútát és a logikus rendben az örültséget, amit a legégszerűsége ember is úgy hurcol magával, „bölcsőtől a koporsóig”, mint izmaiba pólyázott csontvázat: a halál legősbibbi jelképét. A *Bús férfi panasza* is minduntalan azt idézik: „A pohár eltörök a kihull a fog. A gyertya fogyva-fogy s lassúbb a vér. A lámpa lezuhan s a szív megáll...” A költő lelke pedig „oly bús és üres, mint éjjel a tükör”. Az élet kiismerhetetlen változó bizonytalanságában nincs itt más bizonyosság, csupán a kimerhetetlen elmúlás, amely elől egyedül a költészet, a művészet mákonyos kertjébe nyílik menekülésre ajtó.

S Kosztolányi költői-emberi nagysága épp abban volt, hogy rokotalan-magányosan, férfias daccal, gögös heroizmussal vállalta ennek a szemtől-szembe való tragikus megismerésnek súlyát. *Realista* kiállásának ez adott valami szivárványos, nyugtalanul villódzó romantikus zománcot. Akár a kristály mértani szabályosságú lapjai mögül, az ő hideg-tökéletes írásai mélyéről is rejtett tűz villámlott elő. A lélek tisztító, amely mindig emberi szenvedéstől kapja fényét. Maga Kosztolányi elég árulkodóan vallott erről egyik miniatűrjében, mikor a költő és a megvakított fülemüle egytestvérségét emlegette. Ebben mintha az ő „parnasszistának” félreismert poétikáját summázták volna. S egy kissé talán öngzetét is. Mert a költő nemcsak önmagát hanem sorát is írja. Amitől fél: nem oktanulni fél. Az teljesedik be rajta.

Kosztolányi pogány életöröme csupán védekezés volt a rettegett halál ellen. Emlékszem arra az ösztönös remélre, amely az első világháború kitörésekor, az erőszakos halál törvényes kipróbálása napján elfogta. Féltebolyultan rohant fel lakásomra egy délelőtti s fel-alá szaladgálva a szobában, rekedt-idegen,

örjögő hangon kiáltotta: „Vége mindennek! Gyilkosoké a világ! A költészet megdöglött! Hallod, itt az ablak alatt a rukkoló katonák az ő temetési énekét fújják!...” Ő igen, a költészet. Persze, hogy ez volt neki az első. A legfőbb. Minden. *Maga az élet*. Egyetlen végső menedék saját lelkének marcangoló démona ellen. Az élet értelmetlenségének és céltalanságának sötétjén átvilágító bűvös lámpa, a *homo aestheticus* kétségbeeséstől megmentő „laterna magikája”. Ezzel „játszott”, gyermekek játékbafeledkező szenvedélyével és kegyetlen kíváncsiságával, minden kényes és rejtett zugot felderítve, egészen a maga és mások megkínzásáig.

Fölmerül a kérdés: hogyan, miért, mi okon lett azzá, aki volt? Mi tette őt, az élet szerelmestől pesszimistává — a halál énekesévé? Tudom, egy költői lélek összetevőit az utolsó redőig feltárni nem lehet úgy, mint valami geometriai képletet. De egy és más lényegremutató vonás azért mégis sokat elárul. Elég két döntően meghatározó motívumot említenem. Egyik Kosztolányi *kora és osztályhelyezete*, a másik egyéniségének *pszichikai alapadottsága*. Innen magyarázható életfelfogásának és költészetének túlmomórész pesszimizmus kihangzása, lényének önmagába zárkózása, művészetének öncélúságig menő formakultusza, polgári gögje és neuraszténus magányossága. Az első világháborút megelőző és követő kor, a hazai feudálkapitalizmus ellentmondásokkal teli, bomló korszaka vagy lázadásra ösztönözte a költőt, aki akkoriban már a társadalom peremén élt, vagy passzivitásra szorította. Ady, mint forradalmi egyéniség, szembe fordult kora társadalmával, Kosztolányi, az individuális anarchista, egyszerűen elfordult tőle. Nem vette tudomásul azt, amit elutasított magától, bezárkózott önmaga egyéniségébe, s beérte a függetlenség és szabadság illuziójával. Megtagadta a tömegekhez szóló *homo politicus*-t. De, mint minden igazi költő és művész, időnként áttörte a maga köré vont szűk kör egyéni korlátait s *humanizmus*a, részvéte, tisztult emberi érzése visszavitte őt társalan magányosságából a lenézett és megtagadott közösséghez. Nem csupán *Édes Anna*, az embertelen elnyomásból kitörő kis cseléd tragikus regénye bizonyítja ezt, hanem egész sereg lírai verse is. A szegény kis gyermek „rongyos testvérkéit”, a „zárt ajtóktól elűzött szepegő” éjszakai lázongókat siratja s „nyitott szemmel szövetkező velük”, feljűk nyújtja „úri kis kezét”. A férfivá érett költő megindultan vallja: mennyire szereti „a bús pesti népet” s szíve mélyéig megrendülten nézi a villamosban a sebesült közkatónát és gyászruhás hadiözvegyet. De a társadalom névtelen, szürke kis emberei, kisemmi-zett szegényei iránt érzett részvétnék legszebb, legemberibb bizonyosságait ott találjuk két posthumos kötetében: a *Felebarátainban* s az *Ember és világ*-ban. Illyés Gyula szerint valóságos „forradalmi” költői arcél bontakozik ki belőlük. „Melyik írónkban lakott annyi tisztelet, — írja — annyi megértés és mármár becéző szeretet a vicés, mosónék, a nyomorgók iránt, mint benne, a mindenfajta politikának — a haladó politikának is — megvetőjében, az ellenforradalmi idők kezdetének lelkes helyeslőjében? Ki ke-

reste oly szívósan az élet valóságát, az elesettség furcsaságaiban s megdöbbenő egyszerűségeiben? Talán csak Móricz, az ellenpolusa. A *tehetségben* találkoztak... Kosztolányi sok mindenről nem írhatott, de végtelenül jellemző, hogy amikről írhatott, azok közt *mire* esett újra, meg újra a választása. Az *ártatlanokat* övezte fénybe, tárgyilagosan hűvös, tiszta, vagy már-már színészien lelkező szavaival.”

Illyésnek lényegében igaza van. S mindez csak arról tanúskodik, hogy Kosztolányi hiába öltötte magát a flauberti *impassibilité* megátévesztő álarcát, az elefáncsontoronyba is magával vitte kora ellentmondásait, szociális lelkiismeretének nyugtalan-ságát, humanista vágyódását egy jobb, emberségesebb élet iránt. Világosan látta, hogy korának pénzért, anyagi sikerekért marakodó polgári társadalmában az íróról „elvéteztet a királyi pálcá”, mely az előbbi századokban az irodalom legjobb képviselői számára még vezető szerepet biztosított. Ezért húzódtott vissza önmagába. Úgy érezte: az író, a költő itt már felesleges, semmit sem tehet népeért, hazájáért, az emberiségért. Peremen él, kiszorulva még saját osztályából is, bár annak korlátait igazában sohasem tudja áthágni. Kosztolányi a *burzsoá* megvetette, de *citoyen*-nek büszkén vallotta magát. A polgárság költésze, amely írásában szinte programszerűvé tudatosodott, benne tetőzik magyarul először a leeurópaibb módon. Mert ez a lázas, bohémiztertelenségek közt csapongó, felfűtött kedélyű „dekadens költő” — ahogy csúfolódva emlegette önmagát — lényeg legmélyén a legfegyelmélettebb, legmérték-tartóbb polgár volt. Mélyesen szeretett családját és kisvárosi biedermeier-tradícióját. Impresszionista hűvölési ellenére is vonzotta a *klaszszicizmus* hűvös nyugalma. Szívéhez *Kazinczyt* érezte legközelebb. Azt az író, aki legjobban megbecsülte az írás *mesterség*beli értékét.

Már húszéves korában kiforrott, kész *stílusművész* volt. Egyéni mestere a kifejezésnek, versben és prózában egyaránt. Mégis, valami belső elégedetlenségtől hajtva, egyre többen törődött a *formával*, amely (mennyire tudta ezt Kosztolányi!) mindig a *lényeg* hordozója, — míg nem eljutott a rafinált egyszerűség végső művészetéig.

Sokat, sokkal többet kellene még mondanom róla. A megköthetőségében is felszabadult újságíróról, aki írói remekeket alkotott napról napra, az *Alakokban* éppúgy, mint a *Zsivajgó természetben*, vagy nyelv-művelői cikkeiben és színházi bírálatokban. S nem utolsó sorban szólni kellene még a *műfordítóról*, aki elsőnek hirdette nálunk a *vers zeneiségének*, a magán- és mássalhangzók *hangulatszínéző* szerepének döntő fontosságát. Általában: a *céhbéli felkészültségnek*, nyelvünk rajongó szerelmesének és tökéletes művésznének, a széleskörű műveltségnek arról a kivételes, igazi *humanista* mesteréről, akit e tekintetben föltétlenül követendő példaként vállalhat magának a mai fiatal magyar írók serege. Bizonyos, hogy van mit tanulni tőle. Épp ezért kell megbecsülnünk Kosztolányi nagyszerű szellemi örökségéből mindazt, ami a *mához* szól, s amiről megfedkezve, csupán magunkat tennénk szegényebbekké.

Kárpáti Aurél

Néhány szó egy plakátról

Ha a pesti színházlátogató kíváncsi, hogy a Jászai Mari Színház nemrégiben bemutatott vígjátékát ki írta, hiába böngésszi át a bemutatott hirdető egyenes, rajzos szöveges plakátot. A plakát közli a darab címét (*Idegen gyermek*), közli a szereplők nevét, a jegyváltás különböző módzatairól is tudósít, a mű szerzőjének nevét azonban gondosan eltitkolja. Helyette inkább kétszer is hangsúlyozza, hogy a darabot csak 16 éves felüliek nézhetik meg: egyszer kisebb felkete betűkkel, s még egyszer nagyobb, vörös betűkkel, nyilván abból a meggondolásból, hogy a tilalmat azoknak a gyermekeknek is tudomására hozza, akik csak a nagy, vörös betűket ismerik. S hogy a darabotól eltiltott gyermekek szívfájdalma annál nagyobb legyen, a plakát közepén egy repülő golyó látható, csőrében egy meglehetősen hajlott korú pólyásbabát cipelve. Mit tesz a pesti színházlátogató, ha az érdeklődéskeltésnek ez a meglehetősen olcsó módja még kíváncsibbá tette a szerző nevét illetően? Felkeresi a kisebb és részletesebb plakátot. Itt már a fordított nevét is megtudja. Az íróét

azonban itt sem, mert ezt a plakátot jókora „slejni”-vel úgy ragasztották át, hogy az író neve letakarták. A slejnin mi más volna olvasható, mint az, hogy „Csak 16 éves felülieknek!”. Vörös betűkkel. Mert magán a plakátban itt is csak amúgy egyszerűen, feketével nyomva olvasható. Ejnye-csak — mondja a kíváncsi járőkelő — és elstál a következő plakátig. Ott is le van ragasztva a szerző neve. A harmadikon is. A negyediken is. Mindegyiken. Némelyik slejnin látszik, hogy már más is kíváncsi volt a szerző nevére, mert körömkapirgálás nyomai láthatók ott, ahol a szerző nevének kellene lennie. A slejnit azonban őrti a titkot, mert ragadós, mint a rossz példa. Mint az a rossz példa, amelyet a Jászai Mari Színház követ, amikor érthetetlenül eltitkolja, hogy az *Idegen gyermek* Skvarkin szovjet szerző darabja, melyet évekkkel ezelőtt már nagy sikerrel játszottak Pesten 16 éves aluliak számára is, kicsi, fekete és nagy, vörös betűkkel egyaránt.

Tabi László

A „Munka Vörös Zászló Érdemrendjé”-vel tüntették ki Illés Bélát

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa Elnöki Tanács elnöke adta át Illés Bélának március 22-én az Országhá-

ban, és sok sikert kívánt további munkásságához.

A régi magyar költészet kutatásáról

ZRINYI MIKLÓSRA VONATKOZÓ kutatásaim után a régi magyar líra kérdéseivel kezdtem el foglalkozni, és azt hiszem, hosszú ideig a XVI–XVII. századi magyar költészet fog érdeklődésem középpontjában állni. Az eddigi kutatás nem fordított kellő figyelmet XIX. és XX. századi nagy klasszikus líráink belső előzményeinek, előtörténetének vizsgálata. A régi magyar lírából a köztudatban szinte csak Balassi életműve és a kuruc költészet volt ismeretes, mint két csodálatos tüne-mény, amely a semmiből emelkedik ki. Az irodalomtörténet kutatói ugyan a XVI. és XVII. századi líra számtalan emlékét és művelőjét fedezték már fel és eredményeiket a szakfolyóiratokban publikálták is, régi líráink fejlődési folyamatának egységes, szintetikus bemutatása azonban elmaradt. A szétszórtan publikált, sőt jelentős részben kiadatlan régi énekanyag vizsgálata során egyre inkább megerősödött bennem az az — egyébként már mások által is képviselt — felfogás, hogy Balassi és a kuruc költészet nem elszigetelt jelenségek, hanem egy virágzó régi magyar lírának művészi legjelentősebb eredményei, melyek egy hegylanc két legmagasabb csúcsához hasonlíthatók, nem pedig két síksághoz hirtelen kiemelkedő hegytömbhöz. Sőt egyre több jelenség mutat arra, hogy ez a fejlődés a XVIII. században sem szakadt meg, hanem egyenesen beletorkollik 1800 körüli nagy klasszikus lírikusaink munkásságába. Csokonai, Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi egy több évszázados lírai tradíció örökösei, továbbfejlesztői akkor is, amikor koruk új eszméit új formában, a művészi eszközök merészen újszerű felhasználásával fejezik ki. Szinte megdöbbenő tapasztalni, hogy Petőfi forradalmi verseiben miként élednek újjá a XVII. század elfeledett énekeinek képei, motívumai, sajátos gondolat- és szótársításai. Ilyenféle jelenségek alapján az a feltevés, hogy a magyar líra költői terminológiájának, a költői nyelv sajátos fordulatainak, kép- és hasonlatnyagának — ha szabad ezt a kifejezést itt használni — „alapkészlete” a XVI. és még fokozottabban a XVII. században alakult ki, halmozódott fel. Ugyancsak ekkor jött létre líráink egyik jellegzetes nemzeti sajátossága: hangsúlyozott hazafias alaptónusa.

A MAGYAR LÍRA kialakulásának és fejlődésének összefoglaló bemutatása, a régi és az újabb magyar líra összefüggéseinek tisztázása azonban jelenleg még nem oldható meg kielégítően. Előbb fel kell tárni, szö-

vegkritikailag és kronológiailag fel kell dolgozni, s közzé kell tenni régi költészetünk emlékeit, elsősorban a XVII. századét. A régi magyar költészet rendszeres kiadásának szükségességét a Magyar Tudományok Akadémia már nagyon régen felismerte, s már a múlt században megindította a *Régi Magyar Költők Tára* című fontos sorozatát. A sorozatnak eddig nyolc kötete látott napvilágot: az első 1877-ben, a nyolcadik 1930-ban. Ez a nyolc kötet, amely a magyar költészet emlékeit körülbelül 1570-ig foglalja magában, mind maig a régi irodalom kutatóinak egyik legbecsebb kézikönyve, ami annál inkább érezteti a XVI. század végi és a XVII. századi költészet emlékeit tartalmazó kötetek fájdalmas hiányát. A megújodott Akadémia I. osztálya haladó irodalmi hagyományaink feldolgozásának és közzétételének programjából nem hagyta ki a régi magyar költészetet sem és már évekkal ezelőtt elhatározta a *Régi Magyar Költők Tára* folytatását, mindenekeelőtt a leginkább hiányzó XVII. századi anyag összegyűjtését és kritikai kiadását. Marxista irodalomtudományunk azonban nem várhat évtizedekig a *Régi Magyar Költők Tára* XVII. századi sorozatára, s ezért megfelelő anyagi támogatás, kutatóállás és külföldi tanulmányutak biztosításával lehetővé tette a munka gyors és szervezett megindítását, s ennek következtében terveink szerint a XVII. századi sorozat első kötete 1956-ban már meg is jelenhet. Ezen-t egy-egy kötetet szándékozunk saját alá rendezni, s ha ez sikerül, akkor 10–12 év alatt a kutatás rendelkezésre fog már állni a XVII. századi magyar költészet teljes anyaga. A sorozat szerkesztésével a kitűnő fiatal filológust — számos nagy értékű ismeretlen verskézirat felfedezőjét — Stoll Bélát és engem bíztak meg. Stoll Béla többi kutatótársunk segítségével már elkészítette a XVII. századi magyar versek teljes kataszterét, amely már az egyes kötetek publikálása előtt is lehetővé teszi az alapvető kérdések tisztázására irányuló feldolgozó munka megkezdését. Enn magam is a sorozat szerkesztésével párhuzamosan igyekszem majd választ adni azokra a kérdésekre, melyeket fentebb érintettem. Bízom benne, hogy a régi magyar költészet nagy múltú kutatói mellett nekem is sikerül majd hozzájárulnom irodalmunk legfőbb büszkeségének, líráinknak jobb megismeréséhez és a méltatlanul feledésbe merült, hazafiságot, erőt sugárzó régi költészet közkincsé teteléhez.

Klaniczay Tibor

„EMBERAVATÁS”

Ha jól emlékszem, esztendeje sincs még, hogy Sántha Ferenc első írása, a *Sokan voltak* megjelent az Irodalmi Újságban. Sokat beszéltek, vitatkoztak róla akkor, mindenütt, ahol az irodalmi élet eseményeit számon tartják. Mert hát nem mindennapi valami az, hogy egy huszonvalahány éves fiatal ember egycsapásra lelje meg a megrázó személyes élményhez a megindítóan szép mondatokat, a kerek és tömör formát. De az elföltött csodálkozásba egyszersmind valami kételey is vegyült: lesz-e, lehet-e folytatása ennek az első és osztatlan sikernek? Hadd valljam be, hogy e beszélgetések során, én is azok közé tartoztam, akik nagybölcsen megjósolták: egy ilyen emlék forrósága és kínja egyszer íróvá varázsolhatja a dilettáns is, de pusztán az élmények sürűje véglegesen senkit sem tehet íróvá.

Láttam azóta visszaadott kéziratokkal lefelé baktatni szerkesztőségek lépcsőjén Sántha Ferencet, olvastam újabb írásait is, melyek bár tehetségről vallottak, de nem győztek meg arról, hogy az akkori jóslat ne lett volna igaz.

Nem vagyok szorgalmas folyóirat-böngésző. A Csillag februári számában is csak azt olvastam el, ami legjobban érdekelt. Ez *Emberavatás*ra a napokban lettem figyelmes, akkor is úgy, hogy egymás után két jóbarát és egy családtag — hármuk közül egyik sem irodalmár — dicsérte meg, meghatótt szavakkal.

S most, hogy elolvastam, kritika helyett hadd tegyem én is csak azt, amit ők: — mondjam el ismerős és

ismeretlen barátoknak: olvasd el, nagyon szép.

A téma nem a *Sokan voltak* izzó és vérlázítóan nagy témájához hasonlít, csendes, egyszerű és kis igazság (talán valamivel kisebb és rövidebb is, mint az elbeszélés hossza, kerete). Mégis rokona az elsőnek. Ha az a „szegényember” szívének nagyságáról, méltbeli szenvedéseinek mélységéről vallott, úgy ez már a *munkás* lélek tisztaságát, nemességét dicséri ugyanazzal a bensőséggel, ugyanazon a személyes, csendes, őszinte hangon. A fiúban, aki első keresetét viszi haza, a család főve emelkedés boldogító és mégis szomorú pillanataiban Sántha a munkás-ember szemét és gondolkodását kölcsonzi olvasójának, hogy meglássa mit, milyen sokat, nagyot és tiszteltet parancsolót jelent számára a munka.

A novella erőnyeit, hibáit taglalják majd a kritikusok, ha egyszer kötetben lát napvilágot az *Emberavatás*. Mert ennek az írásnak lesz folytatása, azt a legkétkedőbb kétkedő se tagadhatja többé.

„Nézte a pénzt s az ujjait mindjárt megérintette egy s másik darabját. Egyiket erre, másikat arra, osztogatni kezdte... Ha elgondolom, az egész életünk tartotta a tenyerében. Azt szortirogatta, egyik napját erre, másik napját arra, míg ki nem töltötte mind a hét napunkat. Halál és születés, reggeli, vacsora, az egész életünk a tenyerében feküdt. Csoda, hogy nem szakadt le a karja.” Ezek a sorok már — író sorai. Találgatni csak azt lehet, merre es milyen magasságra visz az útja.

Máriássy Judit